

DOI: <https://doi.org/10.52340/PUTK.2026.30.21>

სიტყვა ქოქის სემანტიკისათვის ქართულში

THE SEMANTICS OF THE WORD “KOKI” IN GEORGIAN

ჟუჟუნა ფეიქრიშვილი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

Zhuzhuna Peikrishvili

Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

აბსტრაქტი

დიალექტური მეტყველება დღემდე ინახავს ძველი ქართულიდან მომდინარე ლექსიკურ ერთეულებს, რომელთაც საუკუნეთა განმავლობაში განიცადეს მეტ-ნაკლები ფორმოზრივ-სემანტიკური ცვლილება. ამ მხრივ საინტერესო მასალა მეტწილად დაცულია ხატოვან გამონათქვამებში. ქართული დიალექტების მკვლევართათვის ისიც ცხადია, რომ, გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, სწრაფი ტემპით იცვლება ძირითადი დიალექტების ენობრივი არეალიც: საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესებისა თუ სხვა ფაქტორების ხელშეწყობით თანდათან ეძლევა მივიწყებას დიალექტური ლექსემები, რომელთაგან ზოგი ან მთლიანად იკარგება, ან მხოლოდ დიალექტოლოგიის ისტორიის კუთვნილება ხდება. სამწუხაროდ, ამგვარი პროცესი კიდევ უფრო მტკივნეულად ვლინდება მცირერიცხოვანი ენობრივი კოლექტივით დასახლებულ ადგილებში, განსაკუთრებით იმ სოფლების მეტყველებაში, სადაც ხდება კილოთა შერევა ადგილობრივთა შიგა მიგრაციისა და სხვა დიალექტის მომხმარებელთა დემოგრაფიული თუ ენობრივი ანექსიის ფონზე.

იმის გათვალისწინებით, რომ ზემოაღნიშნული მოვლენა (ენობრივი ტენდენცია) ქართულ სინამდვილეში XXI საუკუნის ბუნებრივ პროცესად იქცა (ადგილობრივთაგან თითქმის მთლიანად დაცლილ სოფლებში დიალექტური მეტყველებაც ვეღარ აგრძელებს სიცოცხლეს), ამიტომაც კიდევ უფრო ფასეულია და აუცილებელი თუნდაც ცალკეული ერთი სიტყვის გაცოცხლება აღნიშნული სტატიაგ სწორედ ამ მიზანს ემსახურება.

ძველ ქართულში ქოქი დამოუკიდებელი სიტყვა იყო; ერქვა „სხვათა საცემად“ გამოწყობილ ეკლესიას ხის ტოტს, ხეს... იგი ამ სემანტიკით გამოიყენებოდა დაახლოებით XVIII საუკუნემდე. სავარაუდოდ, ამ დროისთვის (ძირითადად ქართული ენის სამხრულ-დასავლურ კილოებში) შემოდის თურქული წარმოშობის სიტყვა „ქოქი“ (KÖK) – ბგერობრივად ქართული ქოქის მსგავსი ერთეული – ძირი, ფესვი, გვარი, მოდგმა და მისთანათა შინაარსით. შესაბამისად, იგი ამ ახალი სემანტიკით

უკვე დადასტურებულია XVIII საუკუნის ქართულ მასალებშიც (იხ. საბა: „გვარსავითა“, დ. გურამიშვილი...), ხოლო XIX საუკუნიდან, ალბათ, როცა ჩვენს ენაში პარალელურად უკვე არსებობდა სიტყვები: ჯიში, გვარი, ფესვი, ძირი, მოდგმა... თურქული წარმოშობის ქოქი თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობის გადატანით შინაარსით შემორჩა მხოლოდ წყევლის ფორმულებს სხვადასხვა ზმნური და სახელური ფორმით (შენი ქოქი მოისპოს, ქოქამოწყვეტილი, ქოქავს (სწყევლის), ქოქოლას მიყრა და ა. შ.).

საკვანძო სიტყვები: ქართული დიალექტოლოგია, არქაული ლექსიკა, დიალექტური ლექსიკა, მესხური ლექსიკა.

ABSTRACT

Dialectal speech continues to preserve lexical units originating from Old Georgian that have undergone varying degrees of formal and semantic change over the centuries. In this regard, particularly valuable material is largely retained in figurative expressions. Scholars of Georgian dialectology also recognize that, since the latter half of the twentieth century, the linguistic areas of the principal dialects have been changing rapidly. Due to ongoing socio-economic processes and other factors affecting public life, dialectal lexemes are gradually disappearing, some being lost entirely, while others survive only as part of the historical record of dialectology. Unfortunately, this process is even more pronounced in settlements with small linguistic communities, especially in villages where dialect mixing occurs as a result of internal migration of the local population and the demographic or linguistic expansion of speakers of other dialects.

Considering that this phenomenon (linguistic tendency) has become a natural process in the Georgian linguistic landscape of the twenty-first century, as dialectal speech is no longer able to survive in villages almost entirely depopulated of their local inhabitants, the revival of even a single lexical unit becomes particularly valuable and necessary. The present article is intended precisely to serve this purpose.

In Old Georgian, the word *koki* was an independent lexeme referring to a thorn-covered tree branch “prepared for striking others.” This meaning remained in use until approximately the eighteenth century. Presumably around this time (primarily in the southwestern dialects of Georgian), the word *kök* of Turkish origin, phonetically similar to Georgian *koki*, entered the language with meanings such as “root,” “origin,” “lineage,” or “descent,” and related concepts. Consequently, this new semantic value is already attested in eighteenth-century Georgian sources (see Saba: “*gvarsavitaā*”, D. Guramishvili, among others). From the nineteenth century onward, when the Georgian language already possessed several synonymous words such as *jishi* ‘breed,’ *gvāri* ‘family name,’ *pesvi* ‘root,’ *dziri* ‘root,’ and *modgma* ‘lineage,’ the Turkish-derived *koki*, survived in its original meaning only in curse formulas, appearing in various verbal and nominal forms.

Keywords: Georgian Georgian dialectology, archaic vocabulary, dialectal lexicon, Meskhetian lexicon.

შესავალი

დიალექტური მეტყველება დღემდე ინახავს ძველი ქართულიდან მომდინარე ლექსიკურ ერთეულებს, რომელთაც საუკუნეთა განმავლობაში განიცადეს მეტ-ნაკლები ფორმოზრივ-სემანტიკური ცვლილება. ამ მხრივ საინტერესო მასალა მეტწილად დაცულია ხატოვან სიტყვა-თქმებში. ქართული დიალექტების მკვლევართათვის ისიც ცხადია, რომ, გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, სწრაფი ტემპით იცვლება ძირითადი დიალექტების ენობრივი არეალიც: საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესებისა თუ სხვა ფაქტორების ხელშეწყობით თანდათან ეძლევა მივიწყებას ოდინდელი დიალექტური ლექსემები – ე. წ. „დიალექტური მარგალიტები“, რომელთაგან ზოგი ან მთლიანად იკარგება („ბიოგრაფიის“ გარეშე), ან მხოლოდ დიალექტოლოგიის ისტორიის კუთვნილება ხდება. სამწუხაროდ, ამგვარი პროცესი კიდევ უფრო მტკივნეულად ვლინდება მცირერიცხოვანი ენობრივი კოლექტივით დასახლებულ ადგილებში, განსაკუთრებით იმ სოფლების მეტყველებაში, სადაც ხდება კილოთა შერევა ადგილობრივთა შიგა მიგრაციისა და იმავედროულად გარეგანი ფაქტორით – სხვა დიალექტის მომხმარებელთა დემოგრაფიული თუ ენობრივი ანექსიის ფონზე...¹

იმის გათვალისწინებით, რომ ზემოაღნიშნული მოვლენა (ენობრივი ტენდენცია) ქართულ სინამდვილეში XXI საუკუნის ბუნებრივ პროცესად იქცა (ადგილობრივთაგან თითქმის მთლიანად დაცლილ სოფლებში დიალექტური მეტყველებაც ვეღარ აგრძელებს სიცოცხლეს), ამიტომაც კიდევ უფრო ფასეულია და აუცილებელი თუნდაც ცალკეული ერთი სიტყვის გაცოცხლება-გამომზეურება (ამჟამინდელი ჩვენი მსჯელობაც სწორედ ამ მიზანს ემსახურება).

სიტყვა **ქოქი** ჩემს მეხსიერებას შემორჩა ჯერ კიდევ ბავშვობიდან მხოლოდ სპეციალურ გამოთქმებში: *შენი ქოქი ამოვიდეს (// გაწყედეს // მოისპოს)* და გამოიყენებოდა უარყოფით კონტექსტებში წყევლის სემანტიკით, მაშინ როცა „ქოქი“ ცალკე სიტყვად არ გვხვდებოდა, შესაბამისად, მისი დამოუკიდებელი მნიშვნელობაც არ ვიცოდით.

შენიშვნა: ჩვენს მეხსიერებაში საკმაო რაოდენობით იყო შემონახული ისეთი ფრაზეოლოგიზმები, რომელთა ერთი კომპონენტის ამოსავალი სემანტიკა საერთოდ უცნობი იყო. მაგალითად: *ზრდელივით დარბის, ღრღრით გამოდიან, ნაფაშვარზე იღრიალე, რხრხი გაუდის, ცინტი გადაუბრუნდება, ჩარა ჩამოუშვა* და მისთანანი. წინა წლებში ზოგიერთი მათგანის თავდაპირველი სემანტიკა აღვადგინეთ სპეციალური გამოკვლევებით ან სხვა საკითხებთან დაკავშირებით. ამ მიმართულებით დღესაც ვაგრძელებთ მუშაობას.

ამჯერადაც მეხსიერ-ფერეიდნულ ფრაზეოლოგიზმებზე მუშაობამ მიგვიყვანა ძველი ქართულიდან მომდინარე დამოუკიდებელი სიტყვის – **ქოქი**-ს – სემანტიკური ევოლუციის გარკვევა-დაზუსტებამდე.

¹ დღეს ამის საუკეთესო ნიმუში გახლავთ იმერულ გარემოცვაში მოქცეული ჩემი მშობლიური სოფლის – ახალშენის მეხსიერი მეტყველება (ამის შესახებ ინფორმაცია არაერთგზის მივაწოდე სამეცნიერო წრეებს...).

კვლევის მეთოდები

კვლევის ფარგლებში გამოყენებულია ლინგვისტური მეთოდოლოგია, რომელიც მოიცავს როგორც ლექსიკოლოგიურ-ეტიმოლოგიურ ანალიზს, ასევე დიალექტოლოგიურ საველე კვლევას. კვლევის ძირითადი მიზანი იყო სიტყვის „ქოქი“ სემანტიკური ევოლუციისა და დიალექტური მნიშვნელობების დადგენა. კვლევა ეფუძნება მრვალფეროვან მეთოდებს, როგორცაა:

ლიტერატურული წყაროების ანალიზი - გამოყენებულია მრვალფეროვანი ლექსიკონები და ტექსტები, დაწყებული XVII საუკუნიდან XX საუკუნის ბოლომდე, ფერეიდნული და მესხური დიალექტის კორპუსული ლექსიკონები;

საველე კვლევა და ზეპირი მონაცემების შეგროვება - ავტორმა, რომელიც ამ სოფლის მკვიდრია, პირადად ჩაატარა ზეპირი გამოკითხვები იმერეთის რეგიონში, ხონის რაიონის სოფელ ახალშენში, სადაც მესხური მეტყველება დღემდე შემორჩენილია, ასევე ადიგენის რაიონის სოფლებში — უდესა და არალში. რესპონდენტებისგან მიღებული ინფორმაცია დაემთხვა ავტორის მიერ მშობლიურ სოფელში დადასტურებულ მასალას.

შედარებითი დიალექტოლოგიური ანალიზი - ქოქის მნიშვნელობა გაანალიზდა სხვადასხვა დიალექტში (მესხური, გურული, იმერული, რაჭული, ფერეიდნული...), რაც შესაძლებელი გახდა სალექსიკონო მონაცემების საფუძველზე.

ეტიმოლოგიური კვლევა - განხილულია ქოქის თურქული წარმომავლობის ვერსია (KÖK), მისი ბგერითი და სემანტიკური მსგავსება ქართულთან, და მისი დამკვიდრება ქართულ დიალექტებში (წყევლის ფორმულებში) განსხვავებული მნიშვნელობით.

მსჯელობა

სპეციალურ ლიტერატურაში, ლექსიკონებში, სიტყვა ქოქი სხვადასხვაგვარადაა განმარტებული, ამიტომ საკითხზე მსჯელობამდე წარმოვადგენთ ძირითადი ლექსიკონების მონაცემებს (მასალებს ვიმოწმებთ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით):

ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი , ლექსიკონი ქართული (1966):

ქოქი (ქოქი, აქოქ) (ხე) ეკალი ჩირგვიანი, ეკალი (ხე) ელიანოსი: „უბრძანა ქოქითა ცემა“; „ვითარცა ქოქითა იგვემებოდა გონება ავაზაკისა“.

ჩ ი რ გ ვ - (ხე) ცუდი ბუჩქი.

ქოქი გვარსავითაა (დაბეჭდილია წვრილი შრიფტით საილუსტრაციო ნიმუშის გარეშე).

ი ლ ი ა ა ბ უ ლ ა მ ე , ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (1973):

ქოქი „კაცმან თუ კაცსა შესცოდოს, წერილ არს, რათა სცენ მას ოცდაცხრამეტი ქოქითა“; „მეორე სცემდა ქოქითა“; „ქოქითა იგუემებოდა გონება მისი“... (სიტყვასტატიას არ ახლავს სპეციალური განმარტება).

და ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი , თხზულებათა სრული კრებული (1980):

ქოქი ძირი, ფესვი, „თესლ-ტომითურთ სულ წარმწყმინდა, ძირით, ქოქით ამამადო“... **ქოქოლა** მეხის დაყრა დაწყევლა და დაკრულვა (გვ. 415).

ნ ი კ ო ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი , ქართული ლექსიკონი (რუსული თარგმანითურთ) (1961):

ქოქი (ხე) ეკალი ჩირგვიანი (არ ახლავს რუსული შესატყვისი).

დავით ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი (1984):

ქოქი ჩირგვიანი ეკალი терновый куст. куст ежевики. ქოქოლა მეხის დაყრა, დაცემა; დაკრულვა проклятие. ქოქოლა დავაყარეთ я проклял.

ვუკოლ ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა (1912; 1986):

ქოქი (ოსმალ.) ძირი, ფესვი; **ქოქათ ამოვარდნა** – ძირიან-ბუდიან ამოვარდნა, გადაშენება: „ა გ ი შ ე ნ დ ე ბ ა ქოქი, მაქალი თუ იმასქენი ცოლათ“.

შენიშვნა: „შენი ქოქი გაწყდეს“ ტიპის გამოთქმები რაჭველი ბებიასაგან (როცა ძროხას უბრაზდებოდაო) დღესაც კარგად ახსოვს ქუთაისელ რესპონდენტს ელიზა გიორგობიანს.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ქეგლ, VII, 1962):

ქოქი (ქოქისა) ძირი. ვისიმე ქოქი გაწყდეს (გაწყდა, ამოვარდნა ღმერთმა). წყევლა – ვისიმე გვარი, ჯიში, ჯილაგი გაწყდეს, ამოვარდეს. „აი, ამოვარდოს ღმერთმა ავი კაცის ქოქი“ (ილია)...

ქოქი (ქოქისა) ძვ. „ეკალი ჩირგვიანი“ (საბა).

ქოქავს სწყევლის. „მწყევლე, მქოქე, თუ რომ არ გებრალეები“ (ა. ცაგარ.); „უმაღურობა იქნება, რომ მარტო წყევლით და ქოქვით გავისტუმროთ ეს წელიწადი“ (ილია). **ქოქგამქრალი** წყევ. განადგურებული, მოსპობილი, „იმ ქოქგამქრალს შემეელია საფანელი?“ (მელან.).

თედო სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი (1979):

ქოქვით აღება წყევლა, მოსპობის სურვილი. „ეხლა რომ სხვას დავუყენო (ბიჭი), ხომ წყევლითა და ქოქვით ამილო მღვდელმა“ (მელან.).

ქოქის გაწყვეტა დალუპვა, გადაშენება, გაწყვეტა შთამომავლობისა, ძემომავლის მოსპობა. „მოდგა და მთელი დღე პირი არ დააყენა, მწყევლიდა; შენი ქოქი გაწყდესო!“ „ქოქი“ – თურქულია და ნიშნავს მცენარის ძირ-ფესვსა. ქართულში დიდი ხანია შემოსულია. ანალოგიით გადატანითად გვიქვია ადამიანების შთამომავლობისა, გინა მოდგმისათვის“.

ალექსანდრე ლლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა (1984):

ქოქი (გურ., ზ. აჭარ., ქიზიყ.) ძირი, ჯიში, მოდგმა. „ამ უარ და შენი ქოქი – მოისპოს შენი ძირი, ჯიში (ა. ლლ.); ძირი, ფესვი. გადატ. წინაპარი, გვარი, ჯილაგი, შთამომავლობა (შ. ნიჟ.); ძირი, ფესვი. გადატ. წინაპარი, გვარი (ს. მენტეშ.), შდრ. საბა, ნ. ჩუბ., დ. ჩუბ., ქეგლ, თურქ. KÖK.

ქუჟუენა ფეიქრიშვილი, მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა (1992):

შენი ქოქი ამოვიდეს // შენი ქოქი გაწყდეს // შენი ქოქი მოისპოს – წყევლაა.

შუშანა ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული (1993):

ქოქი (KÖK) ფესვი, ძირი, მოდგმა, გვარი. „ყანაში სიმინდი ქოქებ ვასუფთებდი“. „მისი ქოქი იჭმება, გაფხიკავ“. „იმ ყებილეს (– არაბ. მოდგმა, გვარი, თაობა) ბევრი ქოქი აქუან“. „მოვნახეთ ჩუენა ჩუენი ქოქები,“ შდრ. საბა (ქოქი გვარსავითაა).

მარინა ბერიძე, ლია ბაკურაძე, ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი, ფერეიდნული დიალექტის კორპუსული ლექსიკონი (2018):

ქოქი კვირტი. „პირვლათ იხეთქა, უხეთქია და ჯერ ვარდი არ უქნია. და-ამწონა ქოქი, ქოქი გამოუვა, ქოქი“.

დამოწმებული წყაროებით ირკვევა, რომ თავდაპირველად, ძველ ქართულში, **ქოქი** ერქვა ისეთ საგანს, რომლითაც შეიძლებოდა სხვისი ცემა. ბიბლიის ტექსტების საილუსტრაციო ნიმუშებით ასეთ საგნად ივარაუდება *ხის ტოტი, შოლტი, მსხვილი წკეპლა* (ალბათ, ეკლიანი).

ქოქის სემანტიკა უფრო დაკონკრეტებულია საბასელურ განმარტებაში: *ეკალი ჩირგვიანი*. იქვე მითითებულია, რომ „ჩირგვ“ არის „ცუდი ბუჩქი“, ანუ ეკლიანი ხე. **ქოქი** რომ ეკლებიანი ხეა, ეს დაზუსტებულია **აქოქ** სიტყვითაც, „რომელ არს ეკალი“.

მამასადაძე, სულხან-საბას დაკვირვებითაც, ჯერ კიდევ XVII საუკუნის ქართულში **ქოქი** არის ეკლიანი ხე (ტოტი) გამოყენებული საგანგებო დანიშნულებით („უბრძანა ქოქითა ცემა“), თუმცა იქვე საგულისხმოა ერთი დეტალიც: ჩანს, საბას თვალსაწიერს იმავდროულად არ გამოჰპარვია, ალბათ, ენაში უკვე თავჩენილი ახალი მნიშვნელობა საანალიზო ერთეულისა: „ქოქი გვარსავითა“.

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, საფიქრებელია, რომ XVII-XVIII საუკუნეებში ჩვენს ენაში ძველი ქართულიდან მომდინარე დამოუკიდებელი ლექსემის გვერდით (პარალელურად) მკვიდრდება თურქული სიტყვა **ქოქი** (KÖK) განსხვავებული სემანტიკით, რომლის ძირითადი მნიშვნელობაა „ფესვი, ძირი, მოდგმა, გვარი“. აქვე საინტერესოა თ. სახოკიას შენიშვნაც: „ქოქი თურქულია და ნიშნავს მცენარის ძირ-ფესვსა. ქართულში დიდი ხანია შემოსულია. ანალოგიით გვიქვია ადამიანების შთამომავლობისა, გინა მოდგმისათვის“.

ქეგლ-ში **ქოქი**-ს ამოსავალ მნიშვნელობად მითითებულია ძირი, თუმცა საილუსტრაციოდ დამოწმებულია წყევლის ფორმულები (იხ. ზემოთ), ხოლო **ქოქი** იგივეა, რაც: ძვ. „ეკალი ჩირგვიანი“ (საბა). ქეგლის მიხედვითაც, დღეს **ქოქი** ძირის (მოდგმა, ჯიში, შთამომავლობა) მნიშვნელობით შემონახულია მხოლოდ წყევლის გამოთქმებში და მისგან ნაწარმოები უარყოფითი სემანტიკის ზმნებისა თუ ნაზმნარი სახელების შემცველ შესიტყვებებში (ქოქავს – სწყევლის, ქოქვა – წყევლა, ქოქამქრალი – წყევ-განადგურებული, მოსპობილი...), თორემ, ალბათ, ქართულში უკვე მყარად დამკვიდრებული ძირის, ფესვის, გვარის, ჯილაგის და მისთანათა ნაცვლად ცალკეულ სიტყვად **ქოქის** არავინ გამოიყენებს (მაგ., არავინ იტყვის: „მეც იმ ქოქის წარმომადგენელი ვარ“; „ჩემი ქოქის კაცები აქ აღარ ცხოვრობენ“; „ამ ხეს სუსტი ქოქი ჰქონია, მალე გახმა“ და ა. შ.).

ქართული დიალექტოლოგიური მასალების გათვალისწინებით, სავარაუდოა, რომ თურქულიდან შემოსული **ქოქი** ჩვენშიც შესამჩნევი ხდება თავისი პირდაპირი გაგებით ძირითადად სამხრულ-დასავლურ კილოებში; მათ შორის, დადასტურებულია თურქეთელი ქართველების მეტყველებაში (იხ. შ. ფუტკარაძე), ხოლო გურულში, იმერულსა და რაჭულში იგი მეტწილად გამოყენებულია წყევლის ფორმულებში (იხ. ა. ლლონტი, ვ. ბერიძე...).

ანალოგიური ვითარებაა მესხურშიც: ჩვენს ლექსიკონში („მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა“) შეტანილია **ქოქის** შემცველი წყევლის ფორმულები: „შენი ქოქი ამოვიდეს“, „შენი ქოქი გაწყდეს“, „შენი ქოქი

მოისპოს“. ახალშენელთა თავდაპირველ მესხურ მეტყველებაში (და ახლაც!) ქოქი ცალკე სიტყვად არ გამოიყენება. სამაგიეროდ, ამავე შინაარსის გვარი, ძირი, მოდგმა, ფესვი, ჯიში, ჯილაგი და მისთანანი ყველასთვის გასაგებია. წყველის შემცველ გამოთქმებში „ქოქი“-ც ზოგადად ერთის წყველას რომ არ გულისხმობდა, ესეც ცხადი იყო. მაგალითად, „ქოქამოსაწყვეტი ღორი სად დაიკარქა, რატო არ მოდის?“ (ანუ „ჯიშგასაწყვეტი ღორი“); შდრ. „გასახარგავი² ზაქი ამ წვნატ (ძალიან წვრილ) ფოთლებსაც არ შჰამს“.

ახალშენელთა მესხური მეტყველება იმერეთში, ხონის რაიონში, დამოუკიდებელ ენობრივ ერთეულად იქცა მას შემდეგ, რაც 1910 წელს ადიგენი-ახალციხის რეგიონიდან საკუთარი სურვილით გადმოსახლებულმა მესხებმა დააარსეს ახალი სოფელი (ახალშენი). სრულიად უცხო გარემოში მოხვედრილმა პირველმოსახლეებმა თან გადმოიტანეს თავიანთი წინაპრების ტრადიციული ცხოვრების წესები და, რაც მთავარია, მესხური მეტყველება მისთვის ნიშანდობლივი გრამატიკული ფორმებითა თუ ლექსიკური ერთეულებით (მათ შორის, საკმაო რაოდენობით იყო თურქულ-სპარსული წარმომავლობის სიტყვებიც!).

ცხადია, ჩემს სოფელში დადასტურებული „შენი ქოქი ამოვიდეს“ და მსგავსი გამოთქმები სამხრეთ საქართველოდან – მესხეთიდანაა გადმოტანილი, მაგრამ მესხურისა და ჯავახურის მცირე სალექსიკონო მასალებში (იხ. ლიტერატურაში) საანალიზო სიტყვა არ იყო შეტანილი და აქამდე ვერ შევძელით ახალშენელთა მეტყველებაში ჯერ კიდევ შემონახული **ქოქის** თავდაპირველი სემანტიკის დაზუსტება. ამჟამად ამ საკითხით ჩვენი საგანგებო დაინტერესება გამოიწვია ფერეიდნულ დიალექტში დადასტურებული **ქოქის** განსხვავებულმა მნიშვნელობამ: **ქოქი** [არის] კვირტი. „იხეთქა ახლა პირვლათ... და ჯერ ვარდი არ უქნია. გაამწონა ქოქი“.

სპარსულში **ქოქი** არ ივარაუდება, ამდენად, ფერეიდნელთა მეტყველებაში მისი არსებობა შეიძლება იყოს თურქულის გავლენის შედეგი, თუნდაც იმის გათვალისწინებით, რომ ორივე შემთხვევაში **ქოქი** ჰქვია მცენარის ნაწილებს: ძირი, ფესვი და კვირტი. თუმცა ვერ გამოვრიცხავთ სხვა ვერსიასაც, კერძოდ: ფერეიდნელთა მეტყველებაში დღემდე დაცული დამოუკიდებელი სიტყვა **ქოქი** XVII საუკუნეში სპარსეთში ტყვედწაყვანილმა ქართველებმა, მათმა თაობებმა – ფერეიდნელებმა – უცხოენობრივი გარემოცვის პირობებშიც კი 400 წლის განმავლობაში მაინც შემოინახეს მშობლიური კუთხიდან – ქართული სინამდვილიდან წადებული სიტყვა ნაწილობრივ განსხვავებული სემანტიკით: შდრ. ძვ. ქართულის **ქოქი**-ეკლიანი (ხე), ტოტი – ფერეიდნ. **ქოქი**-კვირტი ვარდის (ვარდიც ხომ ეკლიანია).

წარმოდგენილი ჩვენი მსჯელობის მეტი სიზუსტისათვის, საანალიზო სიტყვის გამოყენების შემთხვევები გადავამოწმეთ ზეპირი გზით ადიგენის რაიონის სოფლებში – უდესა და არალში (დედაჩემი უდელი იყო, მამა – არლელი, მე კი დავიბადე და გავიზარდე იმერეთში, სოფელ ახალშენში). აღმოჩნდა რომ ორივეგან ჯერ კიდევ კარგად არის შემონახული **ქოქი** გამოთქმაში „შენი ქოქი ამოვიდეს“, მეტწილად გამოიყენება გაბრა-

² **გასახარგავი** 1) ვულგარ. ჩასამადლებელი. „მაგისი ქმარი უფრო ადრე იყო გასახარგავი“; 2) გადატ. მსუბუქი საყვედურის გამოხატველი სიტყვა (მეტწილად იტყვიან საქონლის ან ბავშვის მიმართ) (იხ. ფეიქრიშვილი 1992: 32).

ზეზის, დაწყველის მნიშვნელობით შინაური ცხოველების მიმართ, ზოგჯერ ადამიანზეც იტყვიანო.³

საანალიზო გამოთქმასთან დაკავშირებით ამ ახალმა ინფორმაციებმაც, ჩვენ მიერ 1960-იანი წლების დასაწყისში ჩაწერილ და 1992 წელს წიგნად გამოცემულ მესხურის სალექსიკონო მასალასთან ერთად, კვლავ დაადასტურა, რომ ქოქი (ჯიში, გვარი...) გადატანითი მნიშვნელობით წყევლის ფორმულებში „შენი ქოქი ამოვიდეს“ (||ამოვარდეს||მოისპოს...) გამოიყენებოდა მესხურ დიალექტში 1900-იანი წლების დამდეგამდე და შემონახულია დღემდე, ოღონდ, ჩანს, თავდაპირველი მკაცრი წყევლის შინაარსი ახლა ერთგვარად შერბილებულია უფრო ნეიტრალური ნიუანსის მქონე „ამოვიდეს“ (<ამოვარდეს) ზმნური ფორმით.

დასკვნა

ამრიგად, ძველ ქართულში ქოქი დამოუკიდებელი სიტყვა იყო; ერქვა „სხვათა საცემად“ გამოყენებულ ეკლებიანი ხის ტოტს, ხეს... იგი ამ სემანტიკით გამოიყენებოდა დაახლ. XVIII საუკუნემდე. სავარაუდოდ, ამ დროისათვის (ძირითადად ქართული ენის სამხრულ-დასავლურ კილოებში) შემოდის თურქული წარმომავლობის სიტყვა „ქოქი“ (KÖK) – ბგერობრივად ქართული ქოქის მსგავსი ერთეული – ძირი, ფესვი, გვარი, მოდგმა და მისთანათა შინაარსით. შესაბამისად, იგი ამ ახალი სემანტიკით უკვე დადასტურებულია XVIII საუკუნის ქართულ მასალებშიც (იხ. საბა: „გვარსავითა“, დ. გურამიშვილი...), ხოლო XIX საუკუნიდან, ალბათ, როცა ჩვენს ენაში პარალელურად უკვე არსებობდა სიტყვები: ჯიში, გვარი, ფესვი, ძირი, მოდგმა... თურქული წარმომავლობის ქოქი თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობის გადატანითი შინაარსით შემორჩა მხოლოდ წყევლის ფორმულებს სხვადასხვა ზმნური და სახელური ფორმით (შენი ქოქი მოისპოს, ქოქამოწყვეტილი, ქოქავს (სწყევლის), ქოქოლას მიყრა და ა. შ.).

გამოყენებული ლიტერატურა

- აბულაძე 1973:** აბულაძე ილ., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბილისი.
- ბერიძე 1981:** ბერიძე გრ., ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა. თბილისი.
- ბერიძე 1912 (1986):** ბერიძე ვ., სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა. პეტერბურგი, 1912; ფოტოტიპური გამოცემა, თბილისი.
- ბერიძე... 2018:** ბერიძე მ., ბაკურაძე ლ., ნახუცრიშვილი ნ., ფერეიდნული დიალექტის კორპუსული ლექსიკონი. თბილისი.
- გურამიშვილი 1980:** გურამიშვილი დ., თხზულებათა სრული კრებული. თბილისი.
- მაისურაძე 1954:** მაისურაძე ი., მასალები მესხური ლექსიკიდან. ბათუმის პედაგოგიკის შრომები, ტ. IV.
- ორბელიანი 1966:** ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული. თბილისი.
- სახოკია 1979:** სახოკია თ., ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი. თბილისი.
- ფეიქრიშვილი 1992:** ფეიქრიშვილი ჟ., მესხური დიალექტის სალექსიკონო მასალა. ქუთაისი.

³ ინფორმაცია მოგვაწოდეს უდელმა შორენა პარუნაშვილმა და არლელმა თაკო ფეიქრიშვილმა. მადლობა მათ.

- ფუტკარაძე 1993:** ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული. ბათუმი.
- ქეგლ 1962:** ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VII. თბილისი.
- ღლონტი 1984:** ღლონტი ა., ქართულ კილო-თქმათასიტყვის კონა. თბილისი.
- ჩუბინაშვილი 1961:** ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი (რუსული თარგმანითურთ). გამოიცა ალ. ღლონტის რედაქციითა და გამოკვლევით. თბილისი.
- ჩუბინაშვილი 1984:** ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსული ლექსიკონი. პირველად დაიბეჭდა 1890 წელს; მეორე გამოცემა ოფსეტის წესით სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო ა. შანიძემ. თბილისი.

References

- Abuladze 1973:** Abuladze I., Dictionary of Old Georgian Language. Tbilisi.
- Beridze 1981:** Beridze G., Lexical Material of the Javakheti Dialect. Tbilisi.
- Beridze 1912(1986):** Beridze V., Word Collection of Imeretian and Rachian Expressions. St. Petersburg, 1912; Facsimile edition, Tbilisi.
- Beridze... 2018:** Beridze M., Bakuradze L., Nakhutsrishvili N., Corpus-Based Dictionary of the Fereidani Dialect. Tbilisi.
- Chubinashvili 1961:** Chubinashvili N., Georgian Dictionary (with Russian Translation). Edited and researched by A. Glonti. Tbilisi.
- Chubinashvili 1984:** Chubinashvili D., Georgian-Russian Dictionary. First published in 1890; Second edition (offset print), with foreword by A. Shanidze. Tbilisi.
- Glonti 1984:** Glonti A., Word Collection of Georgian Dialectal Expressions. Tbilisi.
- Guramishvili 1980:** Guramishvili D., Complete Works. Tbilisi.
- KEGL 1962:** Explanatory Dictionary of the Georgian Language, Vol. VII. Tbilisi.
- Maisuradze 1954:** Maisuradze I., 1954, Materials from the Meskhetian Lexicon. Batumi Pedagogical Institute Works, Vol. IV.
- Orbeliani 1966:** Orbeliani Sul Khan-Saba, Georgian Dictionary. Tbilisi.
- Pheikrishvili 1992:** Pheikrishvili Zh., Lexical Material of the Meskhetian Dialect. Kutaisi..
- Putkaradze 1993:** Putkaradze Sh., Georgian of Our People. Batumi.
- Sakhokia 1979:** Sakhokia T., Georgian Figurative Expressions. Tbilisi.